

A gazdasági alrendszer

Az alrendszerekkel való ismerkedést azzal kezdem, amelynek első pillantásra a legkézenfekvőbb a rendeltetése, vagyis a gazdasággal.

Mi is az a gazdaság? Mint látni fogjuk sokféle meghatározást lehet adni, mivel azonban rendelkezünk egy paradigmával világos, hogy a választ a funkció tisztázásával kell kezdeni. Így, a „mi a gazdaság?” kérdést át lehet alakítani oly módon, hogy az maximálisan sugallja a választ: mire szolgál a gazdaság a társadalom mint egész működés szempontjából?

A gazdaság az az alrendszer, ahol a társadalom működéséhez szükséges anyagi javakat és szolgáltatásokat előállítják. Ami az anyagi javak előállítását illeti, itt minden világos. Bármennyire is sokfélék legyenek az anyagi javak, a habos süteménytől az úthengerig, mégsem merül fel semmilyen kétség, hogy mit kell értenünk ez alatt a kifejezés alatt. Ennek megfelelően a tevékenységet, amely során létrejön egy lemezjátszó vagy egy sportkocsi a lényegét tekintve el tudjuk gondolni. A gazdaság működésének konceptualizálásához (elméleti modell létrehozásához) azonban hozzátartozik az is, hogy mi lesz mindezen anyagi javaknak a sorsa. A habos sütemény például megromlik és szalmonellamérgezést okoz valakinek, aki megeszti. Ezért pedig a közegészségügyi illetékesek bezárják a cukrászboltot, ahol eladták a nem minőségi terméket.

Az anyagi javakat tehát nem csak megtermelni kell, hanem forgalmazni is. A forgalmazás és járulékos részei – például a reklám – szolgáltatásnak számítanak. A gazdaság meghatározásánál máris beleütköztünk ennek a fogalomnak a sokrétűségébe. Kiragadott példánkban a gazdasági tevékenység szektorális sokféleségével kell szembesülnünk. A társadalom tagjainak igénykielégítése sokrétű lehet, amelybe klasszifikáció útján nyomban az elején valamiféle rendszert kell vinni. A klasszifikációk többnyire önkényesek és így inkább csak abban különböznek, mennyire bevettek, vagyis mennyire általánosan elfogadottak. Az anyagi javak előállítására épített szektorális felosztás a leginkább elfogadottak közé tartozik, úgy hogy érdemes megjegyezni az alábbi – a közgazdaságtanból vett - kategóriákat. Mivel az emberi élethez a javakat a természet adta nyersanyagokból, emberi erőfeszítés útján állítják elő, ezért a megtisztelő egyes sorszámot a „természet közeli” tevékenységek adják. Vagyis azok, amelyek a természet javainak közvetlen felhasználásával állítanak elő terméket. Ennek megfelelően a primer (megjegyezhető a friss zöldséget jelölő kifejezésről) szektorba olyan gazdasági tevékenységek tartoznak, mint a mezőgazdaság, halászat, vadászat, gyűjtögetés, bányászat. Uránt bányászni és csipkebogyót gyűjteni egyaránt a primer szektorba tartozó tevékenységnek számítanak.

A szekunder szektorban a primer szektor termékeit dolgozzák fel. A második szám az elnevezésben arra utal, hogy a közvetlen természetközeli foglalatosságokhoz képest az ide tartozó operációk egy lépéssel távolabb vannak. A kohászat például feldolgozza a primer szektorba tartozó vas és szénbányászat termékeit. Az öntöttvasból kiesztergályozott főtengely előállítása még mindig a szekunder szektorhoz tartozik, akárcsak az említett alkatrész beépítése valamilyen járműbe.

A harmadik lépést az jelenti, amikor az előállítás folyamatát elhagyjuk, és a példánál maradva, megpróbáljuk eladni a zaporozsecet, ahová a főtengelyt beszerelték. A tercier, magyarosabban szolgáltató szektor tartalmazza mindazokat a tevékenységeket, amely a társadalom anyagi

szükségeinek kielégítéséhez szükségesek, de nem testesülnek meg valamilyen kézzelfogható jószág előállításában. A termékek forgalmazásán túl ide tartoznak azok az operációk, amelyeket közvetlenül az embereken kell végrehajtani, hogy képesek legyenek például gazdasági szereplőként funkcionálni. Például meg kell próbálni kikúrálni őket ha megbetegednek, meg kell őket tanítani mindenféle készségekre, hogy legyen kinek mosógépet javítani vagy pszichiátriai segítséget nyújtani az öngyilkosjelölteknek.

A gazdaságot meg lehet tehát nagyjából határozni, mint a társadalom anyagi szükségletei kielégítésének funkcióját ellátó alrendszer. Az persze problémás marad, meddig terjednek az anyagi szükségletek. Például az, hogy a társadalom tagjait megtanítsák elemi, matematikai műveletek elvégzésére, ha áttételesen is, de mintha ide tartozna. A népesség egy részének ellátása női regényekkel, vajon szintén az anyagi szükségletek kielégítésének részesíti? Az ilyen irodalom kiadása viszont egyértelműen külön üzletág, tehát a gazdasági alrendszerhez kell sorolni.

A szükséglet kielégítése is kérdéseket vet fel. Mert hát melyek azok a szükségletek, amelyeket kielégít a gazdaság? Odáig, hogy a népességet etetni, ruházni és fedéllel is el kell látni, magától értetődő a dolog. Vajon saját jachttal és repülőgéppel is el kell látni mindazokat, akik szükségét érzik? Az összes anyagi jellegű emberi igény kielégítése nyilvánvaló képtelenség. A javak elosztásának kérdése viszont igazi sokdimenziós probléma, amelynek van gazdasági oldala, végiggondolása pedig részben a szociológiára tartozik.

A gazdaság funkcionális meghatározásához képest a funkció végrehajtását eszközlő struktúra leírása egyszerűbbnek tűnik. Világos, hogy minden termelő és szolgáltató egység adja a gazdaság intézményi hátterét. Egy vágóhíd például nyilvánvalóan gazdasági struktúra. Na de hová tegyük azt az intézményt, amely ellenőrzi, hogy betartják-e a higiéniai előírásokat ezen a gazdasági egységen belül? A húsfogyasztás, mint anyagi igény, miért ne foglalhatná magába azt, hogy a fogyasztó nagyjából biztos lehessen az általa vásárolt csirkeaprólék fogyasztható minőségében. A hatósági funkciók ellátását végző szervezeteket a közigazgatási alrendszerhez szokás sorolni. Tisztán logikai úton tehát a gazdasági alrendszer strukturális, tehát intézményi hátterének behatárolása sem egyszerű, itt is kénytelenek vagyunk a bevett szokásokat követni abban, hogy mi tartozik ide és mi nem.

A gazdasági alrendszer megértését meg lehet közelíteni a tevékenység oldaláról is. Azt a kérdést kell feltenni, hogy mivel foglalkoznak az emberek, mint gazdasági szereplők. A válasz egyszerűnek tűnik: munkával. Na de mi a munka? Valaminek az előállítása vagy szolgáltatás végzése? Például egy halász a primer szektorból halat fog. Ugyanezt azonban megteheti egy horgász is hobbiból. Egy autószerelő a műhelyében megjavít egy köhögő hajtóművű autót – ez munka. Ugyanez az ember hobbiból motorozik és ugyanabban a műhelyben szokta bütykölni a járgányát, amit egy ócska IZS alvázára szerelt össze mindenféle alkatrészből. Ez utóbbi tevékenységet viszont nem szokás munkának tekinteni. Egész addig, amíg el nem kezdi ugyanezt a motorkerékpár-összeeszkábálást eladás céljából végezni.

A munkát tehát a közvetlen munkatevékenységen kívüli tényezővel lehet meghatározni, ami a jövedelemtermelés. És mi van, ha autószerelőnknek nem sikerül túladni egyedi remekművein? Ez nem

változtat az alaphelyzetben, hogy a tevékenységet jövedelemszerző céllal folytatta. A munka mint tevékenység lényegét tehát az indíték, a motiváció adja. Ugyanaz a tevékenység munka, ha jövedelemszerzés céljából végzik, hobbi ha szórakozásból, szertartás, ha az istennel való kapcsolat megteremtése végett ejtik meg.

Összefoglalva az eddigi fejtegetések két ágát, azt lehet mondani, hogy a gazdaság a társadalomnak a saját anyagi igényei munka általi kielégítése végett fenntartott alrendszer. Egy közgazdász alighanem elszörnyedne egy ilyen egyszerűsítő meghatározás hallatán, egy szociológiai alapkurzus céljainak azonban megfelel. Itt ugyanis nem a bonyolult gazdasági folyamatok konceptualizálásához szükséges közgazdasági fogalmi apparátus elsajátítása a cél. Egyszerűen átfogó képet kell felrajzolni arról, milyen viszonyok jellemzik az embereket, mint gazdasági szereplőket.

A szerepek tisztázásával érdemes továbbvinni a gondolkodást. Legalább kettőről van ugyanis szó. Az ember egyrészt termel (szolgáltat) másrészt fogyaszt (javakat és szolgáltatásokat). Nyilván az első – munkavégző – szerep a fontosabb, hiszen aki csak fogyasztó, az nem számít gazdasági szereplőnek. Velük majd a szociális alrendszer tárgyalásakor fogunk behatóbban foglalkozni.

A gazdaság, mint társadalmi fenomén működését mégis e két szerep egy személy általi eljátszásából lehet alapvonalaiban megérteni. Pontosabban abból a tényből, ahogy ez a két szerep egymásra vonatkozik. Aki fogyaszt, az azt fogyasztja, amihez a munkája által megtermelt jövedelemért hozzá tud jutni. Az, hogy mit termeljen valaki (milyen szolgáltatást nyújtson), azt mások fizetőképes keresete határozza meg. Amilyen munkavégzésre nincs társadalmi igény, azzal nem lehet jövedelemre szert tenni.

Nagyjából ez adja a gazdaság működésének alapvető – piaci – logikáját. A piaci logika a gazdaság működésének kulcseleme. Magyarozatot nyújt ugyanis arra az embereket közvetlenül létviszonyaikban érintő kérdésre, hogy milyen javakat állít elő a gazdaság. Egészen pontosan: miért pont azokat a javakat, pont azokon az árakon.

A piac vonzerejét a társadalomtudósok számára az adja, hogy az önszabályozó mechanizmus. A „láthatatlan kéz” dönt a felmerülő kérdésekben. Gondoljuk csak el, miként dől el az, hogy mennyi hamisított Adidas sportcipőt állítsanak elő? Egyszerű: a gyártó (valahol Indonéziában) megsaccolja, hogy körülbelül mennyiért tudja elszózni az olcsó gyerek munkával előállított bővli. Miután kiszámolta, mennyit kell a vámosoknak, közvetítőknek és más élőködőknek fizetni, megállapítja az önköltséget és azt kivonja az árból amit a csóró magyarok, ukránok, románok stb. fizetni hajlandók a számukra túl drága eredeti termék helyett. Ha az összeg elég magas, termelni fog. Ha túl kicsi a haszon (profitráta) vagy esetleg veszteséges a vállalkozás – abbahagyja. Mondjuk azért, mert egy haszonszóró kínai még olcsóbban tudja adni az áruját.

A kereslet és kínálat állandó játéka, amely dönt a termékek és szolgáltatások áráról és egyúttal arról, egy társadalomban milyen és mennyi munkával lehet jövedelemhez jutni. Minél ritkább valakinek a szaktudása, amire kereslet mutatkozik, annál nagyobb jövedelemmel fog rendelkezni.

A lényeg tehát az, hogy nincs olyan ember vagy intézmény, aki eldöntené, hogy kétféle millió párat gyártsanak 80 hrvnyás egységáron 2 hrvnyás órabérben dolgoztatott munkások. A fenti

(hasraütéses módszerrel előállított) értékek a kereslet és a kínálat játéka által – a konkurenciaharc viszonyai között – maguktól alakulnak ki. Itt érdemes megjegyezni, hogy vannak olyan társadalmak, ahol ezt nem bízzák a piacra, hanem hivatalnokok döntenek arról, hogy mit, miből, mennyiért gyártsanak. Az ilyen rendszert nevezik tervgazdaságnak, amilyen a Szovjetunió is volt. Ennek a rendszernek a hosszú fennállása az egyik magyarázat a nyomorra, amiben élünk.

A gazdaság tehát piaci logika alapján önszabályozó rendszerként működik. Ideáltipikus esetben, vagyis Adam Smitt álmaiban. A gyakorlatban ez a logika még a piacgazdaságokban (amilyenek a számunkra modellül szolgáló nyugati társadalmak) is csak tendenciaszerűen (statisztikai nagy átlagban) működik. Vagyis a termékek és szolgáltatások árait a piac csak nagyjából határozza meg. A tényleges árak megállapításához már a közigazgatási-politikai alrendszer működését is figyelembe kell venni – de erről majd később.

A gazdasági szereplőket szociológiai szempontból további két csoportra kell osztani. Ezt is aszerint, milyen szerepet játszanak. Ha aszerint próbálnák osztályozni őket, miféle munkát végeznek, valószínűleg több szerepet kapnának mint kettő. Az ismérv tehát a piachoz való viszony – annak a közvetlensége vagy közvetettsége. Azokat soroljuk az első kategóriába, akik közvetlen piaci szereplők, vagyis önállóan döntenek arról, hogy milyen termékkel, szolgáltatással jelenjenek ott meg. Nevezhetjük őket vállalkozónak, jelezve hogy ezek az emberek vállalják az önálló piaci szerepből adódó kockázatot. Ha jól kalkuláltak, vállalkozásuk piacképes javakat (szolgáltatásokat) képes előállítani, ami egyet jelent azzal, hogy hasznot termel. Ha nem – csődbe jutnak.

A vállalkozók önállóan is előállíthatják termékeiket, de előfordul, hogy megszervezik, hogy mások állítsák elő az általa piacképesnek gondolt terméket. Ezáltal megteremtik a másik gazdasági szerep eljátszásának a feltételeit. A másik szereplő ugyanis nem önálló piaci szereplő, hanem bér munkás vagy munkavállaló. A bér munkást csak közvetve érinti az általa előállított javak piaci értékelése. Közvetlenül viszont megkapja a bért, amiért munkáját (Marx szerint munkaerejét) a vállalkozó (Marx terminológiájával élve tőkés) rendelkezésére bocsátja.

A gazdaságot szociológiai szempontból tehát két ellenérdekelt fél játéka adja, a vállalkozó-munkaadó-tőkés és a bér munkás-munkavállaló. Az első abban érdekelt, hogy minél kisebb bérért minél több munkát sajtoljon ki az alkalmazottjából, az utóbbi pedig, hogy minél kevesebb, könnyebb, biztonságosabb és kényelmesebb körülmények között végzett munkáért, minél többet kapjon. A gazdaság színpadán játszó eme két előre megírt szerepet előadó aktor ellentétet hívják a szociológiában is osztályharcnak. Ideáltipikus esetben – hogy összekeverjük Marxot és Webert.

A gyakorlatban fenn kell tartani egy külön kategóriát a kisvállalkozóknak, akik nem alkalmaznak bér munkát, így önálló piaci szereplő létükre nem számítanak munkaadónak. Gond lehet abból is, hogy hová soroljuk egy nagyvállalat csúcsmenedzserét, aki első közelítésben bér munkásnak tűnik. Csakhogy a bére, amit kap többszöröse egy kisvállalkozó jövedelmének, például osztalékot is kap vállalata hasznából, mint annak részvényese. Vagyis elmosódottá válik a határvonal a vállalkozói-munkaadói és az alkalmazotti szerepkör között.

A kalsszifikáció szempontjából további gondot jelent még, hogy munkavállalók, alkalmazottak nem csak a gazdasági, hanem a köz(állami)szférában is vannak. Egy állami hivatalnak közegészségügyi vagy közoktatási dolgozó kétségtelenül munkavállalói szerepet játszik. A munkaadó szerepben a főnöke szerepel, akinek viszont szintén van feljebbvalója, egészen fel egy absztrakt munkáltatóig, az államig. Az államot nem szokás vállalkozónak tekinteni, másfelől még piacgazdaságban is ő a társadalom legnagyobb munkáltatója, aki a társadalom munkaképes részének 20-30%-át alkalmazza. A bevett szociológiai megközelítés annak ellenére nem kezeli gazdasági szereplőként az államot, hogy ténylegesen minden társadalomban messze ő a legsúlyosabb gazdasági aktor. Az viszont kétségtelen tény, hogy az állam valóban nem gazdasági logika szerint működik. Ez az alapja annak, hogy szociológiai alapkurzusok keretében az állami politikai szférát külön tárgyalják majd, esetleg utána a két alrendszer összefüggését.

A szociológiai nézőpont érzékeltetésére is alkalmas a gazdasági szerepek témája. A gazdaság működésének elkerülhetetlen velejárója-e az osztályharc – valóban determinálják a gazdasági szerepek, a társadalmi konfliktusok? Ha igen, hogyan történik ez meg? Egyáltalán milyen a társadalom összetétele a betöltött gazdasági szerepek szempontjából? Hogyan függ mindez össze más szociológiai tényezőkkel, például hogyan viszonyul a gazdaságban elfoglalt pozíció a családszerkezethez, életmódhoz, szavazási szokásokhoz stb? Az is az izgalmas szociológiai témák közé tartozik, hogy milyen változások érhetők tetten a gazdasági viszonyokban. Hogyan alakul a gazdaság szektorális szerkezete? Átalakulnak-e az alapvető gazdasági szerepek? Hosszan lehetne még sorolni a gazdasági szociológia kérdéseit.

Érdeemes néhány szót ejteni a gazdaság szerkezetének történelmi átalakulása során kialakult formációkról.

A gazdaság átalakulása szempontjából a kulcsfontosságú eseménysor az iparosodás (indusztrializáció) volt. Ennek megfelelően azokat a társadalmakat, amelyek nem estek át ezen a folyamaton preindusztriálisnak tekintjük. A preindusztriális társadalmak sokfélék lehetnek (leginkább lehetnek), közös vonásuk azonban a primer szektor, azon belül is a mezőgazdaság túlsúlya. Ez a fogalom igen tág, hiszen a vadászó, gyűjtögető, primitív társadalmakat épp úgy ide számítják, mint Európának azokat az államait, amelyek még nem estek át az iparosodás folyamatán. Egyébként a kifejezést az utóbbi értelemben használjuk a továbbiakban, vagyis intézményesült állammal rendelkező társadalmakat értünk alatta, amelyek gazdaságában a mezőgazdaság játssza a túlsúlyos szerepet. Éppen ezért ezeket igen gyakran agrártársadalomnak is nevezik.

A preindusztriális jelzőnek egy sor társadalmi implikációja (magától érthetősége, beleértett tartalma) van. A jelző érvényes a gazdaságon túl a társadalom egészére. A mezőgazdaság túlsúlya Európa (és más kontinensek) preindusztriális társadalmában azt jelentette, hogy a lakosság kb. 90%-a ebből élt. Ezek az emberek nem élhettek városban, hanem csak falvakban (nem beszélve arról, hogy az akkori városlakók is többnyire foglalkoztak élelmiszer-előállításal). Így rurális társadalmaknak is hívják őket. A mezőgazdasági termelés amit folytattak, alapjában véve az önellátásra irányult, és csak egy kis hányadát adta az árutermelés, amiből a városi lakosságot, valamint az uralkodó osztályokat

(nemességet és papságot) ellátta. Az életmódot az évszázados hagyományok uralták, amelyek szabályozták az élet szinte valamennyi gazdasági, kulturális és egyéb vonatkozását. Éppen ezért ezeket a társadalmakat helyénvaló még a tradicionális jelzővel is illetni. Ilyen körülmények között a szükséges ismeretek elsajátítására nem volt szükség oktatási rendszerre, az írástudatlan paraszt enélkül is elsajátította, amit elődei tudtak. Az infrastruktúra ennek megfelelően kezdetleges volt: nagy tömegű árú híján lassú és kis kapacitású volt a közlekedés, írástudás nélkül pedig nem volt piaca a tömegtájékoztatásnak. Ez az elnagyolt vázlatos jellemzés is mutatja, hogy mennyire szorosan összefüggenek a társadalom életének különféle megnyilvánulásai. Az, hogy pont a preindusztriális jelzőt használja valaki a tradicionális társadalmak megjelölésére jelzi, hogy az illető a társadalomtudományos és a mindennapi gondolkodás fővonalát követve gazdasági determinista, vagyis erről az alrendszerrel gondolja, hogy az meghatározza a társadalom összes többi megnyilvánulását.

A tradicionális társadalmak hosszú haláltusája az iparosítással vette kezdetét. Maga a kifejezés implikálja, hogy a szekunder szektor, azon belül is a gyáripár, került túlsúlyba. A nemzeti jövedelem nagyobb hányadát most már az iparvállalatokban dolgozó emberek állították elő. Részarányuk az össznépeségnek akár a felét is kitehette. Ahhoz, hogy legyen kinek a gyárakban dolgozni, a népeséget a falvakból városokba kellett összpontosítani. Meg kellett őket tanítani írni, olvasni. A megtermelt hatalmas mennyiségű árú szállításához fejtett közlekedési infrastruktúrára – vasutakra, gőzhajókra, műutakra lett szükség. A városokba összehúzó emberek már más életmódot folytattak mint azelőtt a falvaikban: megjelent a tömegkultúra és a tömegtájékoztatás. Ez a tömeg jóval izgágabb is lett mindenféle szakszervezeti és politikai mozgalmakban vett részt, amelyek becsatornázására lassan kialakultak a modern tömegdemokráciák. És persze megjelent az igény mindezen jelenségek tudományos konceptualizálására, amely igény megszülte a szociológiát is, amellyel a modern társadalmak leírják magukat, hogy milyenek és hogy milyenek szeretnének lenni, amit a tudományipar keretében szociológia kurzusok címén megpróbálnak az ódzkodó ifjú diplomavadászok fejébe beleverni.

A technológia jelenlegi fejlettségi szintje lehetővé teszi, hogy a föld népeségének egy kisebbik része – az európaiak és az őket sikeresen utánzó többiek – túllépjen az iparosodásra jellemző berendezkedésen. Nem szükséges most már az anyagi javak és az ahhoz szorosan kapcsolódó szolgáltatások előállításához a lakosság nagyobbik részét igénybe venni. Elég, ha 1-3%-nyi ember dolgozik a mezőgazdaságban – értelemszerűen ők nem önellátásra termelő parasztok, hanem áruterelő farmerek – valamint a népeség további 20-30%-a dolgozik az iparban. A többiek a terciér szektorban próbálják kielégíteni az igényt az egészségre, tudásra, irányításra, igazgatásra stb. Az egyre automatizáltabb ipar ugyan elképesztő teljesítményekre képes, azonban a legfejlettebb társadalmak nemzeti össztermékének a nagyobb részét a szolgáltatások adják és a lakosság egyre nagyobb hányada is terciér szektorban van foglalkoztatva. Az ipari és mezőgazdasági proletárok helyét a középosztály értelmiségi-fehérgalléros és kékgalléros része foglalja el – ami a mi szemszögünkben nézve igen magas jövedelemszinttel rendelkezik. A vasúti kocsik helyett autóval és repülőgéppel utaznak ezek az

emberek. Repülővel nyaralni, autóval a kertvárosi házuktól a belvárosi munkahelyükig, ahol nem munkapad, hanem számítógép várja őket. A posztindusztriális társadalmak tehát jóléti társadalmak. Ami nem jelenti azt, hogy ott ne lenne szegénység és nyomor – csak másmilyen. És azzal, hogy van és másmilyen munkát ad a profi szociológusoknak, akik felkutatják a szegénység okait és jól megélnék abból, hogy erről teóriákat állítanak fel, felméréseket végeznek és ajánlásokat dolgoznak ki. Közülük a kevésbe tehetségesek pedig a felsőoktatásban próbálják meg ezen elméletek közül a már elfogadott – és épp ezért rég érvényüket veszítettek megmagyarázni a tömegesen a felsőoktatásba tóduló (akár egy korosztály 30-40%-át kitevő), és épp ezért a korábbi időszakhoz képest igen gyenge képességű diákoknak.

A gazdaság társadalmi szerepének megértésekor is gyakorolhattuk a szociológiai látásmódot. Vagyis azt, amely az ember dolgainak a közösségi-társadalmi vonatkozásait kutatja. A gazdaság fejlettségi szintje magyarázza azt, hogy aki e jegyzetet olvassa, miért foglalkozik tanulással, ahelyett hogy az apjától örökölt földet vagy tanult mesterséget művelné. A kurzus közben persze elsősorban a közvetlen környezet konceptualizálása lesz a cél.

Azt mindenki érzékeli, hogy mi nem élünk jóléti társadalomban. Bár ugyanazokat a szappanoperákat nézik (önök) mint társaik, akiknek a szociológiai alapfogalmak elsajátítása az Elbától nyugatra esik nehezebbre. Még a magyarországiakhoz képest is néhányszor alacsonyabb az életszínvonalunk pedig ők ugyanolyanok, mint mi. Akkor mi lehet az ok? Ha maradunk e gazdasági determinizmusnál, a válasz egyszerű. A mi reálgazdaságunk nem képes ugyanolyan hatékonysággal javakat és szolgáltatásokat előállítani, mint azok, amelyek mintául szolgálnak, illetve vágyaink titokzatos tárgyai. Vannak persze más magyarázatot is, de ezekről majd később.